

Milena Černe*

Uničenje slovenske šole pod italijansko fašistično oblastjo na primeru tolminskega nadzornega okrožja

The Destruction of Slovenian Schools Under Italian Fascist Rule in the Case of the Tolmin Supervisory District

Izvleček

Fašistična šolska reforma iz leta 1923 je za Primorsko poleg dokončnega preloma s prejšnjim avstrijskim šolskim sistemom pomenila zlasti načrtno uničenje slovenske šole. V nekaj letih je bila odpravljena slovenščina kot učni jezik in predmet v dodatnih urah. Odpor slovenskih učiteljev proti italijanizaciji je bil onemogočen z odpuščanjem, premeščanjem in upokojevanjem kot tudi z razpustom Zveze slovanskih učiteljskih društev. Neuspešno je bilo tudi nasprotovanje slovenskih poslancev v italijanskem parlamentu. Na šole v slovenskih krajih so oblasti pospešeno nameščale italijanske učitelje, tako da do poletja 1932 v tolminskem nadzornem okrožju skorajda ni bilo več slovenskih pedagoških delavcev. Iz šole so poskušali odstraniti vsako najmanjšo sled slovenskega jezika, vzgojo pa je prepojil duh fašizma in militarizacije. Učinke načrtnega dvajsetletnega raznarodovanja je v veliki meri izničilo prizadevanje staršev, duhovnikov, dijakov in drugih narodno zavednih ljudi, ki so omogočali skrivni pouk slovenščine.

Abstract

The 1923 Fascist school reform, in addition to marking a definitive break with the previous Austrian school system, led to the systematic destruction of Slovenian schools in Primorska. Within a few years, Slovenian was abolished as a language of instruction and as a subject in additional classes. Resistance to Italianization by Slovenian teachers was thwarted through dismissals, transfers, retirements and the dissolution of the Union of Slavic Teachers' Associations. The opposition of Slovenian deputies in the Italian Parliament was also unsuccessful. The authorities accelerated the placement of Italian teachers in schools in Slovenian towns, and by the summer of 1932 there were almost no Slovenian teaching staff left in the Tolmin supervisory district. The authorities attempted to remove every trace of the Slovenian language from schools, while the spirit of Fascism and militarization permeated the education. However, the effects of 20 years of planned denationalization were largely nullified by the efforts of parents, priests, secondary school students and other people with a strong national identity, who facilitated secret Slovenian language lessons.

* Milena Černe, arhivistka, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, e-pošta: milena.cerne@pa-ng.si

Ključne besede: Gentilejeva šolska reforma, fašizem, italijanizacija, Šolsko nadzorništvo Tolmin

Keywords: Gentile's school reform, Fascism, Italianization, Tolmin school superintendency.

Slovenci zahodno od rapalske meje, ki so bili že od povojne zasedbe izpostavljeni nepopustljivemu italijanskemu nacionalizmu, so z vzponom fašizma na oblast doživeli val sistematične in nasilne asimilacije, ki se je začel pri šolstvu in se razširil na vsa področja političnega, kulturno-prosvetnega in gospodarskega življenja. Gentilejeva šolska reforma iz leta 1923 je ustvarila strogo centraliziran in nadzorovan šolski sistem, v katerem ni bilo prostora za nobene posebnosti in avtonomijo, niti v novih provincah ne, in ki je napadel za Slovence posebej dragoceno pridobitev iz avstro-ogrskih časov: šolstvo v narodnem jeziku.

Šolsko nadzorništvo Tolmin

Tolminsko šolsko nadzorništvo ob vzhodni italijanski meji je bilo vzpostavljeno jeseni 1924 po reformnih posegih na področju šolske uprave, ko je hierarhična struktura šolskih skrbnikov, nadzornikov in didaktičnih ravnateljev v Julijski krajini zamenjala nekdanjo avstrijsko ureditev. Obsegalo je devet didaktičnih ravnateljstev: Bovec, Kobarid, Tolmin, Kanal, Sv. Lucijo (danes Most na Soči), Cerkno, Idrijo ter do leta 1928 Špeter in Sv. Lenart v Beneški Sloveniji.¹ Najprej je bilo podrejeno šolskemu skrbniku v Trstu, od leta 1936 pa skrbniku v Gorici.

Šolski nadzorniki so pomagali šolskim skrbnikom pri nadzoru javnega in zasebnega pouka, odločali o odprtju šol na osnovnošolski stopnji, urejali nadomeščanja ravnateljev, izdajali učiteljem potrdila o službovanju ter odločali o pritožbah na zapisnike o obisku didaktičnih ravnateljev in dodelitvi razredov učiteljem. Didaktični ravnatelji so obiskovali šole, dodeljevali učiteljem razrede, pisali poročila o učiteljih in opravljali druge upravne naloge.²

Prvi tolminski nadzornik je bil Francesco Spazzapan. Kot angažiran organizator italijanskega šolstva je v Posočju deloval že od prve svetovne vojne

1 SI_PANG/0004, t. e. 56, p. e. 5: La scuola al confine, marec-april 1924; SI_PANG/0004, t. e. 55, p. e. 7: Obvestilo šolskega nadzornika v Tolminu z dne 19. 8. 1924 o imenovanju didaktičnih ravnateljev v Kobaridu, Cerknem, Bovecu, Tolminu in Sv. Luciji; SI_PANG/0004, t. e. 63, p. e. 3: Obvestilo šolskega nadzornika v Tolminu z dne 15. 10. 1924 šolskemu skrbniku o primopredajah didaktičnih okrožij Kanal, Sv. Lucija in Idrija in obvestilo tolminskega nadzornika z dne 19. 10. 1924 šolskemu skrbniku v Trstu o primopredaji didaktičnih okrožij Špeter in Sv. Lenart; SI_PANG/0004, t. e. 79, p. e. 9: Reorganizacija didaktičnih okrožij z dne 2. 8. 1928.

2 Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia, leto 1923; Regio decreto 3. novembre 1923, n. 2453 - Norme concernenti l'ordinamento per l'istruzione elementare, str. 7601-7609.

dalje, po njej pa je bil zaradi političnih zaslug imenovan za šolskega nadzornika pri Civilnemu komisariatu za politični okraj Tolmin. Bil je tudi rektor leta 1919 ustanovljenega konvikta v Tolminu. Nadzorniške posle je v tolminskem okrožju opravljal kar 16 let, vse do svoje premestitve v srednjo Italijo jeseni 1932. Čeprav je bil po obeh starših slovenskega rodu, se je na tem položaju izkazal kot prepričan iredentist ter angažiran izvrševalec političnih ciljev fašističnega režima.³ Po njegovem odhodu se je na nadzorniškem položaju zamenjala vrsta nadzornikov, ki so na Tolminskem zdržali le krajši čas.

Na območju nadzornega okrožja je bilo poleti 1923, na predvečer reforme, stanje slovenskega šolstva sledeče: delovalo je 92 osnovnih šol,⁴ meščanski šoli v Tolminu in Idriji, obrtno nadaljevalne šole v Tolminu, Bovcu in Idriji, v Idriji tudi čipkarska šola ter nižja gimnazija in realka, v Tolminu pa učiteljišče s pripravnico.

Obstajalo je tudi že nekaj italijanskih vzgojno-izobraževalnih ustanov: trije vrtci (v Kobaridu, Bovcu in Tolminu),⁵ štiri osnovne šole (v Tolminu, Kobaridu, Sv. Luciji in Anhovem)⁶ in konvikt, kjer so (slovenske) gojence od prvega dne nadzorovano vzgajali v italijanskem duhu.

Meščanski šoli, realka, učiteljišče in v Videm preseljena nižja gimnazija so zaradi reformnih posegov v nekaj letih ugasnili, osnovna šola pa je postala petrazredna tristopenjska: vrtci so predstavljali neobvezno pripravljalno stopnjo, nižjo stopnjo prvi trije razredi osnovne šole, višjo pa četrti in peti razred. Ker so bili otroci šoloobvezni do 14. leta, so po končani osnovni šoli nadaljevali šolanje na dopolnilnih tečajih (*corsi integrativi di avviamento professionale*), na srednješolski ravni ali pa so morali ponavljati zadnji letnik osnovne šole do izpolnitve šolske obveznosti. Vsem obstoječim vzgojno-izobraževalnim ustanovam je bila v naslednjih letih namenjena t. i. jezikovna transformacija.

Šolska reforma je bila za ozemlje ob vzhodni italijanski meji posebnega političnega pomena, ki ga je nadzornik Spazzapan povzel takole: »*Označuje konec slovanske šole in začetek nove italijanske šole, katere pomen je precej večji kot drugod, saj gre v teh krajih za boj proti stoletnim tradicijam, nenaklonjenim Italiji, za ustvarjanje italijanskega duha in učenje našega italijanskega jezika [...].*«⁷ Obmejna šola je bila torej nosilka posebnega poslanstva: mlade naj bi vzgajala za italijansko identiteto in na ta način postala najučinkovitejše orodje asimilacije.

3 Maks Šah, Spazzapan, Francesco (1882–1966), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi946430/> (pridobljeno: 3. 9. 2024); Vlasta Tul, Konvikt Francesco Scodnik Tolmin, *Dijaški dom Tolmin* (ur. Darjo Velušček et al.), Tolmin 1999, str. 17 in 27.

4 Poročilo šolskega nadzornika v Tolminu za šolsko leto 1922/23 v SI_PANG/0004, t. e. 40, p. e. 11 navaja 80 slovenskih (vključno z meščansko) in 3 italijanske šole, vendar v to ni všteto okrožje Idrije. Isto številko podaja seznam vseh šol okrožja v SI_PANG/0004, t. e. 52, p. e. 1. Seznam šol v idrijskem okrožju v šolskem letu 1923/24 v fondu SI_PANG/0004, t. e. 62, p. e. 12 izkazuje delovanje 14 osnovnih šol (vključno z meščansko).

5 SI_PANG/0004, t. e. 40, p. e. 11: Poročilo šolskega nadzornika v Tolminu za šolsko leto 1922/23.

6 SI_PANG/0004, t. e. 52, p. e. 1: Seznam vseh šol okrožja.

7 SI_PANG/0004, t. e. 81, p. e. 1: Poročilo šolskega nadzornika o reformi z dne 20. 1. 1932.

Kako se je odvijala italijanizacija

Italijanščina kot edini učni jezik je v kratkem času – najpozneje v 5 letih – izpodrinila slovenščino, ki se je kot učni predmet obdržala le še do marca 1926. V šolah je nastal protisloven položaj: slovenski učitelji naj bi poučevali v tujem jeziku, ki ga morda niti niso dobro obvladali, otroci pa ga sploh niso razumeli. Zato so, če so okoliščine dopuščale, še vedno uporabljali materinščino.⁸ Na šolah z italijanskim učiteljem je bilo dosti težje, saj je jezikovna ovira onemogočala pouk. Starši iz Jeličnega Vrha, ki so pošiljali otroke v šolo na Gore na Idrijskem, so se maja 1925 prav zaradi te težave takole obrnili na šolsko oblast: *»Da se pa bodo otroci res kaj naučili, je potreba takšne učne moči, ki bo znala otrokom tudi dopovedati, kaj jih uči. Naša učiteljska moč za italijanski jezik je pa popolnoma nesposobna za ta pouk med našimi otroci, ki so sami Slovenci, učitelj pa ne razume niti besedice slovensko. Četudi ima učitelj še tako dobro voljo otrokom kaj dopovedati, tega ne more in ves trud je zastonj, uspeha nima nobeniga.«*⁹

Prav zato, da bi otroci iz slovenskih krajev ob vstopu v osnovno šolo znali italijansko, so oblasti od vsega začetka pospeševale ustanavljanje italijanskih vrtcev in z ugodnostmi, kot je brezplačna hrana, skušali doseči čim večji vpis. V tolminskem nadzornem okrožju je število vrtcev do leta 1940 naraslo na 18, vanje je bilo vključenih 725 otrok. Za primerjavo: osnovnošolcev je bilo tega leta 7690. Vse vrtce je vodila posebna Ustanova za podporo odrešeni Italiji – Opera nazionale di assistenza all'Italia redenta (ONAIR).¹⁰

Italijanščina se je uveljavljala v vseh oblikah šolskega dela. Na prireditvah in slovesnostih je bil do sredine leta 1926 del programa še lahko slovenski, nikakor pa ne več kot polovica.¹¹ Programe je potrjeval šolski nadzornik, ki je preverjal tudi vsebinsko primernost. Ker so na prireditve prihajali tudi zunanji obiskovalci, so bile eden od načinov širjenja italijanskega jezika med ljudstvo. Ta potencial je videl Spazzapan tudi v petju, tako priljubljenem v slovenskih krajih.¹² Zato je tudi tukaj vztrajal, da se v slovenskih razredih prepeva vsaj polovica italijanskih (patriotskih) pesmi. Ko je od fašističnega tajnika v Anhovem januarja 1927 prejel pritožbo, da so otroci iz Gorenjega Polja pod vodstvom učiteljice v cerkvi peli le v

8 Učitelj Anton Rutar je o tistem času zapisal: »Učitelji so se mučili z otroki in otroci so bili v mučilnici. Znali niso nič. Razlagali so v slovenščini in nato naučili en stavek v italijanščini /.../ Seveda se je vsak učitelj pri razlagi posluževal materinščine. Na enorazrednicah je to še šlo, ker je bil učitelj sam. Dvorazrednice so imele že po enega Italijana ali pa fašista, ki je neprestano nastavljal uho na vrata.« SI_PANG/0764, t. e. 4: Zapiski Antona Rutarja.

9 SI_PANG/0004, t. e. 60, p. e. 14: Peticija staršev iz Jeličnega Vrha.

10 SI_PANG/0004, t. e. 118: Poročilo šolskega nadzornika Federica Tonellija za šolsko leto 1939/40.

11 SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o šoli v letih od 1916–1928.

12 Prav tam; SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o reformi z dne 20. 1. 1932.

Vrtec v Sveti Luciji (hrani PANG, fond SI_PANG/0004, Šolsko nadzorništvo in področna didaktična ravnateljstva, t. e. 113).

slovenščini, je od pristojnega ravnatelja terjal pojasnila, zakaj jih učiteljica ne uči tudi italijanskih cerkvenih pesmi.¹³

Ob koncu svojega službovanja v Tolminu pa je moral ugotoviti, da petje v šolah ni dalo rezultata, ki si ga je želel: kakovost šolskih zborov je močno upadla – zaradi slabe usposobljenosti italijanskih učiteljev, je zapisal.¹⁴ Seveda je iz izkušenj v konviktu dobro vedel, da je bila slovenska pesem eden od izrazov narodne zavesti in odpora proti asimilaciji, zato je italijansko petje med Slovenci v glavnem vzbujalo odpor. Dijaki – na začetku sami Slovenci – so povzročali nemalo razburjanja, ko so odklanjali italijansko petje – celo himne; oz. so peli iz protesta enoglasno, dajali pa so si duška ob prepevanju slovenskih pesmi.¹⁵

Jezikovna transformacija je prizadela tudi šolske in učiteljske knjižnice, v katerih se je iz leta v leto večal fond italijanskih knjig. Slovenske knjige so bile

¹³ SI_PANG/0004, t. e. 72, p. e. 9: Pismo fašističnega tajnika v Anhovem šolskem nadzorniku in pismo nadzornika didaktičnemu ravnatelju v Kanal (januar 1927).

¹⁴ SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o reformi z dne 20. 1. 1932.

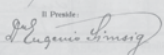
¹⁵ Mira Cencič, Moč domoljuba: [tigrovec Anton Rutar, njegov čas in njegovo narodnoobrambno delovanje], Koper: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, 2002, str. 40–41 in 43–45.

R. SCUOLA COMPLEMENTARE
«GUIDO FAVETTI»
 GORIZIA

Classe II Sezione A
 ANNO SCOLASTICO 1926-1927
 Matr. N. 187

Pagella scolastica

dell'alunno Kosmač Cirilo
 di Giuseppe e Marianna nato a Bozje
 prov. del Triuli il 29 settembre 1910 iscritto nella
 classe, sezione A in seguito a promozione
 dalla classe precedente
 Gorizia, il 5 ottobre 1926

 Il Preside
Eugenio Sinigaglia

TASSE SCOLASTICHE	
Tassa d'immatricolazione	---
Tassa di	---
proporzionale	---
Esonerato con decisione del R. D. N. 16. 10. 1926	

Spričevalo pisatelja Cirila Kosmača, ki je v šolskem letu 1926/27 obiskoval dopolnilno šolo v Gorici. (hrani PANG, fond SI_PANG/0004, Šolsko nadzorništvo in področna didaktična ravnanjstva, t. e. 65).

VOTI NELLA CONDOTTA E NEL PROFITTO				SCRUTINIO		ESAMI	OSSERVAZIONI
Classe <u>II</u> sezione <u>A</u>	BIMESTRE			IV	Scrutinio finale	Risultato dello scrutinio finale ¹⁾	
	I	II	III				
Data del bimestre, dello scrutinio e degli esami	15-10-26	5-11-26	15-12-26	15-1-27			
Condotta	buon.	buon.	buon.	buon.			
Lingua italiana	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Storia	buon.	buon.	buon.	buon.			
Geografia	buon.	buon.	buon.	buon.			
Lingua tedesca	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Matematica	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Scienze naturali	buon.	buon.	buon.	buon.			
Computisteria	scritto	buon.	buon.	buon.			
orale	buon.	buon.	buon.	buon.			
Disegno	buon.	buon.	buon.	buon.			
Calligrafia	---	---	---	---			
Stenografia	---	---	---	---			
Educazione fisica	---	---	---	---			
Religione	buon.	buon.	buon.	buon.			
Ore d'assente	giustificate	---	---	---			
ingiustificate	---	---	---	---			
Firma del padre o di chi ne fa le veci				Totale			
<u>Giuseppe Kosmač</u> <u>Giuseppe Kosmač</u> <u>Giuseppe Kosmač</u>				Promosso <u>all'esame</u> <u>terza</u>			
				con punti: <u>67 su 80</u> Gorizia, li <u>15 giugno</u> 1927 <u>A. V.</u> Il Preside: <u>Eugenio Sinigaglia</u>			

1) Dispensato, ammesso, escluso.
 2) Promosso, non promosso, licenziato.

nekaj časa še na razpolago, med letoma 1926–1928 pa so bile odstranjene, ponekod tudi uničene. Nekatere so rešili učitelji sami, kot izvemo iz poročila didaktičnega ravnatelja v Kanalu: šolskemu nadzorniku je sporočil, da so bile slovenske knjige odstranjene iz šole in uničene leta 1927, prav tako so bile večinoma uničene knjige učiteljske knjižnice, ki je delovala do 1. septembra 1929, nekatere pa so odnesli učitelji, premeščeni v stare pokrajine.¹⁶

Tudi šolska dokumentacija (dnevniki, registri, spričevala) je kmalu po uvedbi reforme postala povsem italijanska; iz uporabe so bili odstranjeni dvojezični obrazci, vnosi so bili kmalu le še italijanski. Odstranjeni naj bi bili vsi, tudi najmanjši sledovi slovenščine: razni dvojezični napisi in dvojezični šolski pečati ter učila s slovenskimi napisi, krajevna in osebna imena naj bi se zapisovala v italijanizirani obliki. To delo pa očitno ni bilo povsod opravljeno temeljito, saj je šola v Selu pri Volčah še marca 1928 uporabljala dvojezični pečat,¹⁷ šola v Jevščku (didaktično okrožje Kobarid) pa glede na dopis ravnatelja celo še leta 1929, ker ni imela italijanskega.¹⁸ Še v tridesetih letih je bilo mogoče najti tudi sledi nekdanje avstro-ogrske države: januarja 1933 iz dopisa šolskega skrbnika v Trstu izvemo, da nekatera didaktična ravnateljstva Julijske krajine še vedno izpolnjujejo šolsko dokumentacijo v skladu z nekdanjimi avstro-ogorskimi predpisi, posebej je izpostavil nepravilno vpisovanje ocen.¹⁹ Štiri leta pozneje je bilo na povpraševanje goriškega šolskega skrbnika ugotovljeno, da po šolah še vedno visijo zemljevidi Evrope iz časa pred prvo svetovno vojno.²⁰

Izjema pri postopni italijanizaciji pouka je bil verski pouk, ki so ga za slovenske otroke poučevali slovenski duhovniki – kateheti. Kljub pritiskom in raznim poskusom oblasti, da bi izpodrinili slovenski verouk, se je ta v šoli obdržal vse do konca šolskega leta 1927/28. Septembra 1928 pa je šolski skrbnik ukazal pouk verouka v italijanščini. Ker so slovenski duhovniki to zavrnil in slovenski verouk raje prenesli v zakristije, je bil verski pouk v šoli zaupan svetnim učiteljem.

Tako je v šolskem letu 1928/29 delo v vseh oblikah izobraževanja potekalo v celoti v italijanščini: od vrtcev, osnovnih šol, obrtnih šol, dopolnilnih šol in tečajev do raznih tečajev za mlade odrasle. Programa meščanskih šol in realke sta se iztekla v letu 1926. Leta 1928 je odmrlo tudi učiteljišče, na katerem je zadnja leta pouk prav tako potekal v italijanščini. Nadomestila ga je gimnazija, nadgrajena z licejem, ki pa se je s šolskim letom 1937/38 spet preoblikovala v učiteljišče.

16 SI_PANG/0004, t. e. 97, p. e. 2: Poročila didaktičnih ravnateljev o ukinitvi slovenskih knjižnic in uničenju slovenskih knjig (1932).

17 SI_PANG/0004, t. e. 84, p. e. 7: Dopis šole tolminskemu didaktičnemu ravnatelju z dne 26. 3. 1928.

18 SI_PANG/0004, t. e. 84, p. e. 4: Dopis kobariškega didaktičnega ravnatelja šolskemu nadzorniku glede žiga na šoli v Jevščku.

19 SI_PANG/0004, t. e. 95, p. e. 21: Okrožnica šolskega skrbništva v Trstu z dne 26. 1. 1933.

20 SI_PANG/0004, t. e. 96 (staro številčenje), p. e. 9: dopisi šolskega nadzornika v Tolminu in didaktičnih ravnateljev glede pečatov, zemljevidov in drugih učil (1937).

Uvajanje italijanstva, fašizacija in militarizacija

Preoblikovanje šole je seveda preseglo zgolj jezikovni vidik. Šolski prostor so prepojili italijanski simboli, fašistična ideologija in izrazi militarizma.

Mnogim šolam so naredili imena pomembnih osebnosti italijanskega prostora, na primer: v Kobaridu Gabriele d'Anunzio, v Idriji in Bovcu Vittorio Emanuele III, v Tolminu Dante Alighieri, Cerknem Giuseppe Mazzini, v Ljubinju Cristoforo Colombo, v Črnem Vrhu nad Idrijo Giulio Cesare, v Kanalskem Vrhu Frančišek Asiški, v Čadrgu Paolo Diacono, v Kanalu Francesco Scodnik ...²¹ Podobno so poimenovali tudi posamezne učilnice v šolah.

Velika pozornost je bila namenjena praznovanju raznih spominskih dnevor in dogodkov npr. dan zmage 4. novembra, obletnica vstopa Italije v prvo svetovno vojno 24. maja, obletnica pohoda na Rim, 25-letnica vladanja kralja leta 1925 ... Posebno simbolno vrednost – zlasti za Posočje – je imel idealiziran prikaz prve svetovne vojne, povezan s kultom herojev. Šolski izleti so se pogosto usmerjali na obisk krajev bitk v prvi svetovni vojni. Leta 1926 se je čez tisoč učencev in sto učiteljev iz okrožja udeležilo velike manifestacije na vojaškem pokopališču 1. svetovne vojne Sredipolje (it. Redipuglia), kjer so med versko slovesnostjo tudi peli.²²

Pri pouku zgodovine sta bila izpostavljena zlasti antični Rim in združitev Italije, pri risanju so bili pogosti motivi liktorski snop, rimska volkulja, bitka na Piavi, italijansko-abesinske vojne, pripadniki balile.

Posebna pozornost je bila namenjena italijanski zastavi. Šolske zastave so morali duhovniki blagosloviti, neustrezen odnos do njih je hitro lahko privedel do incidentov in sankcij, kot npr. leta 1925 v Kredu, kjer so se učenci z učitelji iz bližnjih vasi udeležili maše v počastitev 25-letnice vladanja kralja. Zastave so po navodilu župnika Aljančiča pustili pred cerkvijo, vendar je italijanska učiteljica to prijavila šolskemu skrbništvu. Trije slovenski učitelji – Jože Gruntar, Franc Sivec in Marija Rutar – so bili zaradi nespoštovanja do zastave kaznovani z odtegljajem dela plače in premestitvijo na najtežja delovna mesta v okrožju.²³

Šolske in obšolske ustanove

Asimilacijo primorskih otrok so pospeševala tudi različna društva in ustanove. Društvo Dante Alighieri je denimo vsako letno podeljevalo nagrade učencem, ki so se izkazali z znanjem italijanščine. Zelo dejavna v obmejni šoli je bila leta

21 SI_PANG/0004, t. e. 80, p. e. 3: Seznam šol z nazivi (1928/29).

22 SI_PANG/0004, t. e. 65, p. e. 12: Dokumentacija glede slovesnosti na vojaškem pokopališču Sredipolje 1926.

23 SI_PANG/0389, t. e. 44, p. e. 1: Zapis ravnatelja Jožeta Gruntarja o lastnem življenju in delovanju (1973); SI_PANG/0764, t. e. 2, p. e. 13: Zapisi Antona Rutarja o Jožetu Gruntarju.

1919 osnovana ONAIR, in sicer zlasti pri organizaciji vrtcev ter dopolnilnih, kmetijskih, gospodinjstskih in drugih tečajev. Leta 1926 ji je država zaupala tudi oskrbo neklasificiranih šol, to je podeželskih šol z majhnim številom učencev. Njihovo število je vztrajno naraščalo: v šolskem letu 1925/26 jih je bilo v okrožju (brez Beneške Slovenije) 9, leta 1942/43 pa že 38.²⁴ V 30. letih je ONAIR prevzela tudi tiste vrtce, manjše šole in tečaje, ki jih je dotlej vodila organizacija Umanitaria (človekoljubno društvo).²⁵

Na podeželju so delovale tudi posebne poklicne šole za kmetovalce družbe Faina. Bile so brezplačne in so zajele tudi tiste učence, ki so zaključili zgolj tretji osnovnošolski razred. V okrožju je delovalo približno 7 takih šol po večjih krajih.²⁶

Z vzgojno-izobraževalnim sistemom so bile tesno povezane mladinske fašistične organizacije (Opera Nazionale Balilla – ONB, od leta 1937 Gioventù italiana del Littorio – GIL), ki so za svoje delovanje uporabile šolsko mrežo. Učitelji so bili odgovorni za pobiranje članarine in podeljevanje članskih izkaznic; predstojnikom so morali tudi poročati o deležu članov med šolsko mladino. Za zgled so bili izpostavljeni tisti, ki so dosegli stoodstotno članstvo, medtem ko se je na učitelje s slabimi rezultati izvajal pritisk, da bi okrepili propagando za vpis. Včlanjeni otroci so prejeli uniformo, ki so jo morali nositi na tedenskih telovadnih vajah ter ob praznikih in slavnostnih priložnostih, kar pa jim je pogosto predstavljalo žrtev.²⁷ Včlanjenje so poskušali doseči z raznimi ugodnostmi, kot so bile brezplačne šolske potrebščine, možnost udeležbe na poletnih kolonijah ali obdarovanje za praznik svetih treh kraljev (fašistična befana). Cilj je bila fašizacija mladih prek dejavnosti v popoldanskem času, ob sobotah in med počitnicami. Toda večjega uspeha niso dosegle, saj se jih mnogi otroci zaradi obilice dela doma niti niso mogli udeleževati.

Slovenski učitelji

Posebej pomemben ukrep za dosego asimilacije ob vzhodni državni meji je bila zamenjava slovenskih učnih moči z italijanskimi.²⁸ Slovenske učiteljske vrste so se že od vsega začetka redčile zaradi zapuščanja delovnih mest in odhoda v

24 SI_PANG/0004, t. e. 65, p. e. 9: Statistični podatki o osnovnih šolah v tolminskem okrožju; SI_PANG/0004, t. e. 135: Seznam podeželskih šol in učiteljev v šolskem letu 1942/43.

25 *Guida dei servizi scolastici nelle provincie di Trieste, Fiume, Gorizia, Pola, Zara, Trieste*: Stabilimento tipografico nazionale, 1934, str. 281. O vlogi ONAIR pri italijanizaciji prim. Laura Lee Downs, 'The Most Moderate Italianization?': Social action and nationalist politics in the North-Eastern Adriatic bordelands (1919–1954), *Acta Histriae* 26, 2018, št. 4, str. 1087–1102.

26 SI_PANG/0004, t. e. 135 in t. e. 103: Dokumentacija o tečajih Faina za šolski leti 1937/38 in 1942/43.

27 SI_PANG/0274, t. e. 24: Zapis v dnevniku 4. deškega razreda za šolsko leto 1934/35.

28 Prim. SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo nadzornika z dne 20. 1. 1932 in SI_PANG/0004, t. e. 91: Okrožnica šolskega skrbnika v Trstu Parolija šolskim nadzornikom z dne 27. 8. 1934.

Člani učiteljskega društva pri Sv. Luciji leta 1924 (hrani PANG, fond SI_PANG/o764, Rutar Anton t. e. 12).

Jugoslavijo – več kot 70 učiteljev, rojenih na območju tolminskega nadzornega okrožja, je emigriralo prek vzhodne meje.²⁹ Del slovenskih učiteljev je bil odpuščen: nekateri, ker niso znali (dovolj dobro) italijanskega jezika, drugi zaradi nelojalnosti režimu v skladu z t. i. božičnim zakonom iz leta 1925. Leto 1926 je bilo posebej zaznamovano s preganjanjem članov učiteljskih društev in pritiskom za vstop v fašistični učiteljski sindikat. Leta 1927 je sledil začetek sistematičnega premeščanja slovenskih učiteljev v notranjost Italije. Najprej so odstranili tiste najbolj moteče, ki so kljub naraščajočemu preganjanju sodelovali pri ohranjanju slovenskega jezika in kulture: (skrivaj) organizirali kulturne prireditve, širili slovenske knjige, poučevali petje in slovenščino, se vključevali v delovanje organizacije TIGR, bili v stikih z aktivnimi Slovenci na političnem, družbenem in kulturnem področju (nekateri duhovniki, slovenski poslanci), zavračali vpis v fašistični sindikat in skušali aktivno delovati v učiteljskem društvu.³⁰

²⁹ Podatki so pridobljeni iz: Minka Lavrenčič Pahor, *Primorski učitelji 1914–1941: prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994, str. 19–57.

³⁰ Prim. SI_PANG/o764, t. e. 2, p. e. 13: Zapiski Antona Rutarja o antifašističnem gibanju na Kobarškem; SI_PANG/0004, t. e. 73, p. e. 17: Zaupni spisi (1925–1927).

Številke v Spazzapanovih poročilih in zapiskih nam pokažejo gibanje učiteljstva tolminskega nadzornega okrožja od šolskega leta 1923/24 do 1932/33. V devetih letih v okrožju ni bilo več stalno nameščenih slovenskih učiteljev; razen Marije Mervič Russo, poročene s podoficirjem karabinerjev, ki je poučevala v Breginju še do leta 1934.³¹ Konec leta 1930 je bil premeščen edini slovenski didaktični ravnatelj okrožja Emil Kalan, jeseni 1932 pa tudi šolski nadzornik Spazzapan.³²

Šolsko leto	Število italijanskih učiteljev	Število slovenskih učiteljev
1923/24	52	181
1924/25	58	175
1925/26	64	159
1926/27	66	150
1927/28	87	124
1928/29	96	95
1929/30	136	59
1930/31	150	45
1931/32	195	11
1932/33	205	1

³¹ SI_PANG/0004, t. e. 81, p. e. 1: Zaupno poročilo šolskega nadzornika o šolski reformi z dne 20. 1. 1932; Lavrenčič Pahor 1994, str. 268. prim. SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Preglednica gibanja učiteljev 1923/24–1930/31.

³² Maks Šah, Spazzapan, Francesco (1882–1966), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi946430/> (pridobljeno: 3. 9. 2024).

Potem ko so bili izločeni vsi nameščeni slovenski učitelji, so poskusili v italijansko okolje severne Italije preusmeriti tudi učitelje iz okrožja brez redne zaposlitve, ki so na nadzorništvo naslavljali prošnje za nadomeščanja. Junija 1936 je tolminski nadzornik v svojem okrožju naštel 13 takih učiteljev in ocenil njihovo moralno-politično držo.³³ Od tega, kako je oblast ocenila njihovo primernost, je bilo odvisno, ali so sploh dobili kakšno začasno delo. Položaj se je nekoliko spremenil po izbruhu druge svetovne vojne. Vpoklici v vojsko in pošiljanje učiteljev v Ljubljansko pokrajino so povzročili pomanjkanje kadra, zato so na šole v slovenskih krajih v zadnjih letih namestili več (začnih) učiteljev – zlasti učiteljic – slovenskega rodu. Tako se je tudi povečal delež učiteljic, ki je sicer že sredi 30. let znašal 80 %.³⁴

Odpor

Odpor proti raznarodovalni fašistični politiki je bil na vseh ravneh, začenši z italijansko poslansko zbornico. Slovenski poslanci so že v 26. legislaturi med letoma 1921–1924 največ energije vlagali prav v reševanje šolske in jezikovne problematike. To delo sta nadaljevala tudi slovenska poslanca med letoma 1924–1928 Josip Vilfan in Engelbert Besednjak. Slednji je imel nekaj odmevnih parlamentarnih nastopov na temo manjšinskega šolstva, med drugim je pravilno napovedal, da se bosta po ukinitvi slovenskega šolstva slovenski jezik in narodna zavest prenašala iz roda v rod prek družine.³⁵ S slovenskimi poslanci so sodelovali tudi učitelji tolminskega okrožja, kot izvemo iz zaupnega dopisa videmskega prefekta šolskemu skrbniku, v katerem negativno oceni šest slovenskih učiteljev, članov razpuščene Učiteljske zveze. Na prefektovem seznamu je bil tudi Rudolf Perko, tedanji učitelj v Breginju, ki »si še vedno dopisuje z nekdanjimi voditelji Učiteljske zveze ter politikanti Engelbertom Besednjakom (poslancem v parlamentu), Virgilom Ščekom (nekdanjim poslancem in duhovnikom), Bitežnikom Jožetom (tajnikom Prosvetnega društva) in drugimi«. ³⁶

Eden najmočnejših stebrov ohranjanja slovenstva pod fašizmom so bili slovenski duhovniki, organizirani v Zboru svečnikov sv. Pavla in prek njega vključeni tudi v delovanje tajne krščansko-socialne organizacije. Ker je bil po njihovem prepričanju verski pouk v maternem jeziku utemeljen na božjem in naravnem pravu, so vse do propada fašistične šole otroke poučevali slovensko

33 SI_PANG/0004, t. e. 102, p. e. 1: Popis nezaposlenih učiteljev v tolminskem nadzornem okrožju z dne 23. 6. 1936.

34 SI_PANG/0004, t. e. 101, p. e. 7: Poročilo šolskega nadzornika Francesca Doglianija za šolsko leto 1935/36.

35 Egon Pelikan, *Engelbert Besednjak v parlamentu. Discorsi parlamentari dell'on. Engelbert Besednjak*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1996, str. 266.

36 SI_PANG/0004, t. e. 73, p. e. 12: Zaupni dopis prefekta šolskemu skrbniku v Trstu z dne 10. 12. 1926.

v zakristijah in župniščih.³⁷ Zaradi svoje drže so bili pogosto tarča pritiskov in napadov. Kot eden najbolj nepopustljivih nasprotnikov italijanskega šolstva in posebej verouka v celotnem nadzornem okrožju je pri šolski in politični oblasti veljal kobariški dekan Alojzij Pavlin; bil naj bi splošno priznan duhovni voditelj odpora proti italijanizaciji.³⁸ Tolminski nadzornik je označil *sovražno in prikrito* delovanje slovenskih duhovnikov za eno največjih ovir pri izvajanju šolske reforme: »Po jezikovni preobrazbi šole se je izjemno okrepilo delovanje slovanskih duhovnikov med šolarji. Pod pretvezo verouka jih zbirajo v zakristijah, jim narekujejo krščanski nauk v slovanskem jeziku in popravljajo jezikovne napake – tako da je verouk pravzaprav skrčen na pouk slovanskega jezika – jim delijo slovanske knjige, jih učijo peti izključno slovanske verske pesmi, skratka, delajo to, kar je v čistem nasprotju z delom v šoli.«³⁹ Edino protiutež je nadzornik videl v sposobnih, aktivnih in resnih učiteljih,⁴⁰ ki preprečujejo izničenje asimilacijskih učinkov šole.

Kot že rečeno, so tudi zavedni slovenski učitelji po svojih močeh delali za ohranjanje narodne identitete. Otroke, ki so bili prikrajšani za pouk materinščine, so poučevali skrivaj. Na tak prepovedan pouk nakazuje preiskava, ki je bila poleti 1926 sprožena proti dvema učiteljicama didaktičnega ravnateljstva Kanal, ker je bilo pri eni od njiju najdeno večje število izvodov revije *Novi rod*, vendar jima ravnatelj ilegalnega pouka ni mogel dokazati.⁴¹ Na skrivno poučevanje slovenščine nakazuje tudi dopis šolskega skrbnika iz Trsta januarja 1927 o zaplenjenem abecedniku *Prvi koraki* pri učencu v Bovcu. Dopisu je priložen prevod strani 43–44: nekaj uvodnih pojasnil avtorja Kleinmayrja in Trubarjevi citati o zapisovanju slovenščine, branju slovenskih knjig in njegov poziv, naj se kmečki otroci učijo branja slovenščine. Skrbnik je širjenje abecednika označil za protiitalijansko propagando, za katero naj bi bila na Bovškem odgovorna neki tamkajšnji trgovec in župnik Andrej Klobučar.⁴²

Bolj kot uradna dokumentacija govorijo o tajnem pouku pričevanja in spominski zapisi. Dragoceno je gradivo osebnega fonda učitelja – tigrovca Antona Rutarja iz Čadrga na Tolminskem, ki je popisal delovanje organizacije TIGR, med drugim tudi delovanje tajnih šol. Tudi sam je kljub prepovedi poučeval slovenščino tako v šoli kot zasebno. Ilegalni pouk v slovenskem jeziku je nadaljeval tudi potem, ko se je pod strogim policijskim nadzorom po prestani petletni zaporni kazni leta 1935 vrnil v rodno vas. V svojem pričevanju je opisal, kako so ga zaradi

37 Rudolf Klinec, Obnovitev slovenskih šol po padcu fašizma, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1975*, str. 90–106.

38 SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Zaupni dopisi glede verouka (1925–1927).

39 SI_PANG/0004, t. e. 94, p. e. 27: Zaupno poročilo nadzornika z dne 20. 1. 1932.

40 Prav tam.

41 SI_PANG/0004, t. e. 11: Osebna mapa Katarine Močnik.

42 SI_PANG/0004, t. e. 73, p. e. 17: Zaupni dopis šolskega skrbnika v Trstu prefektom v Trstu, Vidmu in Gorici z dne 13. 1. 1927, poslan v vednost tolminskemu šolskemu nadzorniku.

nekega ovaduha skorajda odkrili. Nesrečo je preprečila zapoznala učenka, ki je opozorila na prihod fašistov. Otroci so nemudoma in brez vznemirjenja skrili zvezke in slovenske knjige. »Dva oborožena agenta sta vdrla v izbo in zarjavela: 'Qui si fa scuola!' (Tu je šola). 'Da, tu je šola,' sem mirno odgovoril in gledal italijansko knjigo, ki je bila po naključju na mizi, in si mislil, ali bo knjiga znala sedaj pričati svojim divjaškim kulturnikom, branilcem njene vrednosti. Nadaljeval sem mirno, da je šola in da se vsi z veseljem učimo italijanščine, ki nam bo zelo, zelo potrebna, a jo seveda slabo znamo. Oborožena kvesturina sta gledala in listala po knjigi. Vidno sta se pomirila in prepričala.«⁴³

Pouk slovenščine so organizirali ljudje vsepovsod po okrožju. Abecednike in berila so dostavljali v tudi najbolj odročne zaselke. Slovenske knjige so nosili tudi v Beneško Slovenijo in z njimi oskrbovali Ivana Trinka v Trčmunu in druge zavedne slovenske duhovnike, ki so celo s prižnice najavljali delitev knjig pred cerkvijo.⁴⁴ Zelo aktivni pri vsem tem so bili dijaki. Oblasti so plenile slovenske knjige in kaznovale aktiviste, dijake je lahko doletela izključitev in celo konfiscacija,⁴⁵ vendar te izjemne aktivnosti ni bilo mogoče preprečiti.

Slovenski otroci v italijanski fašistični šoli

Slovenske učitelje so zamenjali italijanski, ki jim je režim namenil pomembno nalogo *ponovne duhovne osvojitve obmejnega območja*.⁴⁶ Toda načrti so bili nekaj, realnost pa nekoliko drugačna. Dejstvo je bilo, da je predstavljalo službovanje po vaseh in zaselkih Tolminskega, Idrijskega in Cerkljanskega v skromnih življenjskih razmerah ter v njim tujem in nenaklonjenem, celo sovražnem okolju zanje ne le žrtev in napor brez dodatnega plačila, temveč celo kazni in ponižanje. Prihajali so večinoma mlajši in slabše pripravljeni učitelji, ki so se pogosto menjavali; veliko jih je bilo le začasno nameščenih. Še slabše kot v osnovnih šolah je bilo na tolminskem učiteljsišču in liceju: v šolskem letu 1938/39 je bilo vseh 16 profesorjev začasnih ali nadomestnih.⁴⁷ Težavo zaradi velike fluktuacije učiteljev je dobro ponazoril Spazzapanov naslednik Francesco Dogliani: »Kdor

⁴³ Cencič 2002, str. 162–163.

⁴⁴ SI_PANG/0764, t. e. 2, p. e. 13: Zapiski Antona Rutarja o antifašističnem gibanju na Kobariškem; Tone Rutar, Kratek pregled delovanja ilegalne organizacije TIGR na Tolminskem 1927–1940, *Tolminski zbornik* 1975. 2. knj. (ur. Janez Dolenc), Tolmin 1975, str. 315; Tone Rutar, Mašera, Mirko (1899–1976), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923480/> (pridobljeno 26. 8. 2024); Cencič 2002, str. 49–51.

⁴⁵ Cencič, 2002, str. 50–51.

⁴⁶ SI_PANG/0004, t. e. 76, p. e. 13: Poročilo šolskega nadzornika Spazzapana o šoli med letoma 1916–1928.

⁴⁷ Vlasta Tul, Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljsišča leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik* 2020, *peta knjiga* (ur. Zdravko Duša), Tolmin 2020, str. 344.

Otroci z učiteljem šole Robidnica v didaktičnem okrožju Cerkno (hrani PANG, fond SI_PANG/0004, Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva, t. e. 113).

*pride sem gor, si takoj želi proč.*⁴⁸ Podobno kot pri učiteljih so bile težave z zasedbo nadzorniškega in nekaterih ravnateljskih mest, zlasti v Cerknem.

Po zapisih v šolskih kronikah lahko vidimo, da je nemalo učiteljev prišlo v okrožje slabo poučenih o razmerah. Ponavljajo se ugotovitve, da mnogi otroci ne znajo oz. slabo znajo italijansko niti nočejo govoriti italijansko in da je tudi v pogovoru s starši potreben tolmač.⁴⁹ Učitelji so zaznavali močan odpor do italijanske šole in se soočali tudi z nenaklonjenim odnosom domačega prebivalstva. Ponekod je veliko težavo predstavljal nereden obisk pouka, ki je bil delno toleriran zaradi dela na kmetijah ter slabe obutve in obleke otrok. Nekateri otroci niso imeli učbenikov niti niso prinašali zvezkov; pisanja domačih nalog in učenja doma pogosto ni bilo mogoče doseči, v šoli pa je bilo delo ovirano zaradi slabe opreme, neprimernih in predvsem pozimi mrzlih učilnic.⁵⁰

V takšnih razmerah je bilo ravnanje učiteljev z učenci lahko trdo in celo nasilno, zlasti zaradi uporabe slovenščine. Znan je primer v Idriji, kjer je učitelji-

48 SI_PANG/0004, t. e. 101, p. e. 7: Poročilo šolskega nadzornika Francesca Doglianija za šolsko leto 1935/36.

49 SI_PANG/0386, t. e. 1, SI_PANG/0383, t. e. 1 in SI_PANG/0398, t. e. 1: Zapisi v šolskih kronikah.

50 SI_PANG/0387, t. e. 2, SI_PANG/0398, t. e. 1 in SI_PANG/0274, t. e. 24: Zapisi v šolskih kronikah.

ca Clementina Modelli učenko Marijo Tušar zaradi uporabe slovenščine fizično kaznovala, da je potrebovala zdravniško oskrbo.⁵¹ Šolski nadzornik je v popisu omenjenega dogodka učiteljico v veliki meri razbremenil: Modellijeva je učenko udarila (razumeti je, da s palico), ker jo je nenehno motila. Udarec naj bi ne bil tako hud, da bi učenka zaradi tega ne mogla premikati glave, kakor je trdila; rudniški zdravnik je celo izrazil domnevo, da učenka simulira težave. Dokument ne navaja disciplinskih ukrepov proti učiteljici, izvemo pa, da so starši proti njej vložili tožbo, ki se je zaradi pomanjkanja dokazov končala z oprostilno sodbo.⁵²

Zanimiv primer se je zgodil aprila 1931 v šoli v Bovcu. Učiteljica Giovanna Conte je s klofuto utišala italijanskega učenca, ki ji je na oštevanje odgovarjal v slovenščini. Otroku je tekla kri iz nosa, starši so se pritožili na karabinjerski postaji in pri prefekturnem komisarju. Za zapisnik preiskave je učiteljica izjavila: »Velikokrat sem ga že grajala zaradi uporabe jezika, ki ga s takšnimi naporami zatiram.«⁵³ Contejeva je z naslednjim šolskim letom zapustila šolo.⁵⁴

Kljub velikim naporom, da bi zatrli slovenščino, ta ni povsem izginila iz šolskega prostora. Kot kaže opisani dogodek, so se je naučili tudi italijanski otroci. Po pričevanju Venceslava Gorenškega iz Kobarida, ki je v osnovno šolo vstopil leta 1936, so se otroci med odmori na dvorišču med seboj pogovarjali slovensko, tudi otroci italijanskih staršev, ki so se naučili kobariškega narečja.⁵⁵ Do zanimivega protislovja je prišlo na tolminski gimnaziji, ki se je pozneje preoblikovala v učiteljske, kjer najdemo v javnosti sicer prepovedano slovenščino na predmetniku kot izbirni predmet. Zanj se je odločila večina dijakov, tako da so jo poučevali vse do propada italijanske šole 1943.

Ohranjena dokumentacija in spominski viri govorijo o tem, da niso vsi italijanski učitelji neizprosno uresničevali režimskih ciljev, temveč so hoteli svoje službovanje v obmejni šoli preživeti v kolikor toliko sprejemljivih razmerah. Marsikatera učiteljica si je prizadevala pridobiti naklonjenost otrok in prebivalstva ter je takšne uspehe zabeležila tudi v dnevnik: »Počasi postajam prijateljica in zaupnica svojih učencev ... V razredu ni več tistega hladnega občutka prvih dni,«⁵⁶ je zapisala jeseni 1939 učiteljica v Idrskem. Učiteljica v Starem selu je pred božičem 1942 zbrala ob jaslicah otroke, pridružilo se je tudi precej staršev ter bratov in sester. Ob svečkah so peli in recitirali. »Pozno popoldne so odšli vsi srečni. Tudi

51 Marija Kacin, *Primorska šola na prepihu*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2011, str. 21. Avtorica se sklicuje na delo Lavo Čermelj, *La minorité slave en Italie*, Ljubljana, 1938, str. 37 in kot leto dogodka navaja 1931, iz dopisov v fondu SI_PANG/0004, t. e. 90, p. e. 3 pa je razvidno, da se je to zgodilo v šolskem letu 1929/30.

52 SI_PANG/0004, t. e. 90, p. e. 3: Dopis tolminskega nadzornika šolskemu skrbniku z dne 28. 3. 1931.

53 SI_PANG/0004, t. e. 89, p. e. 9: Zapisnik preiskave didaktičnega ravnatelja proti učiteljici Giovanni Conte.

54 SI_PANG/0004, t. e. 4: Osebna mapa učiteljice Giovanne Conte.

55 Venceslav Gorenškeček, rojen 1930 v Kobaridu, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (3. 4. 2018).

56 SI_PANG/0387, t. e. 2. fragment dnevnika 1. in 2. razreda za šolsko leto 1939/40.

sama sem bila srečna, saj so tako starši kot otroci odložili svoj običajni hladni, skoraj sovražni odnos.»⁵⁷ Nekateri učitelji so znali in včasih z otroki govorili slovensko. Venceslav Gorenšček se spominja treh takih učiteljev na kobariški šoli, vsi so izvirali iz Beneške Slovenije. Lepe spomine na svoje učitelje je v monografiji Tolminskih Raven opisala tudi Rafaela Dolenc, ki je z dvema od njih celo znova navezala stike v povojnem času.⁵⁸

Fašistična obmejna šola v dvajsetih letih ni dala pričakovanih rezultatov. To so vedno znova opažali učitelji, ravnatelji in nadzorniki. Odpor do italijanske šole se je stopnjeval v napetih vojnih razmerah, tako da se je pri učiteljicah kreopil občutek ogroženosti. Šolsko leto 1942/43 se je zaključilo predčasno, razvoj dogodkov v naslednjih mesecih pa je preprečil nadaljevanje italijanske šole. Septembra 1943 je razpadla italijanska oblast in z njo tudi šolski sistem. Občutje ljudi ob tem dobro opiše spomin Albine Uršič iz Kobarida: »*Ko je bilo konec Italije, je mama pobrala vsa spričevala in jih zažgala.*»⁵⁹ Raznarodovalne šole, ki je tako težila ljudi, je bilo nepreklicno konec.

Viri in literatura

Arhivski viri

SI_PANG/0004, Šolsko nadzorništvo Tolmin in področna didaktična ravnateljstva, t. e. 4, 11, 40, 52, 55, 56, 60, 62, 63, 65, 72, 73, 76, 79, 80, 81, 84, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 118, 135. Fond je v urejanju, zato se bodo lahko številke tehničnih enot 1–22 in od 104 naprej spremenile.

SI_PANG/0764, Rutar Anton, t. e. 2 in 4.

SI_PANG/0389, Osnovna šola Kobarid, t. e. 44.

SI_PANG/0274, Osnovna šola Tolmin, t. e. 24.

SI_PANG/0386, Osnovna šola Drežnica, t. e. 1.

SI_PANG/0383, Osnovna šola Borjana, t. e. 1.

SI_PANG/0398, Osnovna šola Staro selo, t. e. 1.

SI_PANG/0387, Osnovna šola Idrsko, t. e. 2.

Ustni viri

Gorenšček, Venceslav (p. d. Kljoh), rojen 1930 v Kobaridu, avtomehanik v pokoju, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (3. 4. 2018). Zvočni zapis hrani Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju«.

Uršič, Albina, rojena Sovdat, rojena 1932, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (november 2023). Zvočni zapis hrani Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju«.

57 Dnevnik Albe Maccini 1942/43, SI_PANG/0398, t. e. 1.

58 Rafaela Dolenc, *Stoji v planini vas --- Tolminske Ravne: [monografija rojstne vasi]*, Tolmin: Tolminski muzej, 2006, str. 76–78.

59 Albina Uršič, rojena Sovdat, rojena 1932, ustni vir. Intervju opravil Mihael Uršič (november 2023).

Zakonodaja

Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia, leto 1923: Regio decreto 3. novembre 1923, n. 2453 – Norme concernenti l'ordinamento per l'istruzione elementare, str. 7601–7609.

Literatura

Cencič, Mira: *Moč domoljubja: [tigrovec Anton Rutar, njegov čas in njegovo narodnoobrambno delovanje]*, Koper: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, 2002.

Downs, Laura Lee: 'The Most Moderate Italianization?': Social action and nationalist politics in the North-Eastern Adriatic bordelands (1919–1954), *Acta Histriae* 26, 2018, št. 4.

Guida dei servizi scolastici nelle provincie di Trieste, Fiume, Gorizia, Pola, Zara, Trieste: Stabilimento tipografico nazionale, 1934.

Kacin, Marija: *Primorska šola na prepihu*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2011.

Kavčič, Janez: *Prva slovenska realka: Idrija 1901–1926*, Idrija: Mestni muzej, 1987.

Klinec, Rudolf: Obnovitev slovenskih šol po padcu fašizma, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1975*.

Lavrenčič Pahor, Minka: *Primorski učitelji 1914–1941: prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994.

Pavlič, Slavica: *Zgodovina idrijskega šolstva*, Idrija: Bogataj, 2004.

Pelikan, Egon: *Engelbert Besednjak v parlamentu. Discorsi parlamentari dell'on. Engelbert Besednjak*, Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1996, str. 266.

Rutar, Tone: Mašera, Mirko (1899–1976), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923480/> (pridobljeno 26. 8. 2024).

Šah, Maks: Spazzapan, Francesco (1882–1966), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi946430/> (pridobljeno: 26. 2. 2025).

Tul, Vlasta: Konvikt Francesco Scodnik Tolmin, *Dijaški dom Tolmin* (ur. Darjo Velušček et al.), Tolmin 1999.

Tul, Vlasta: Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljskega leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik 2020, peta knjiga* (ur. Zdravko Duša), Tolmin 2020.